

УДК 348.31:723"20"

Анатолій ДУТЧАК

Реєстрація релігійних організацій та зміна їхньої юрисдикції: правові аспекти

На основі порівняльного аналізу світського і канонічного права критично осмислюється законодавство України, яке регулює реєстрацію і зміну підпорядкування релігійних організацій.

Ключові слова: реєстрація релігійних організацій, зміна підпорядкування, світське право, канонічне право

Anatoliy Dutchak

Registration of religious organizations and change of their jurisdiction: legal aspects

Critical analysis of Ukrainian legislation which regulates the registration of religious organizations and the united procedure for changing the subordination of the religious center is made.

The study is conducted from the perspective of comparison between civil (secular) law and canon (ecclesiastical) law.

Keywords: registration of religious organizations, changing the subordination, secular law, canon law

Актуальність дослідження питання реєстрації і зміни підпорядкування релігійних організацій обумовлено проблемами, які пов'язані із намаганням використовувати об'єктивно існуючі ситуації для дискредитації політики Української держави у сфері релігії та зростанням кількості маніпуляцій з цього приводу.

Стан дослідження проблеми. Питанню реєстраційної процедури релігійних організацій присвячено небагато досліджень. Зокрема роботи М. Васіна [1], Л. Владиченко [2], У. Хаварівського [9–10], мали характер інформаційний і ставили за мету навчити громаду як правильно пройти процедуру реєстрації, а також довести до відома державних органів і законодавця про проблеми чи незручності, які виникають при цьому.

Заслуговує на увагу робота У. Хаварівського, у якій автор, досліджуючи реєстрацію та набуття статусу юридичних осіб церквами та релігійними спільнотами в Словацькій Республіці, порівнює ці процедури з українськими [9]. Дослідник мимохідь зауважує, що церкви та релігійні спільноти в Словаччині визнаються особливою категорією юридичних осіб, у яких є особливий правовий статус публічних самоврядних інституцій *sui generis*. Також важливою відмінністю (порівняно з Україною) щодо порядку утворення нової Церкви є те, що у Словацькій Республіці реєструють спочатку Церкву як центральне релігійне об'єднання, а потім вона реєструє свої структурні підрозділи як юридичні особи, правовий статус яких визначається такою Церквою.

Мета даної статті – проаналізувати процедуру реєстрації релігійних організацій з огляду на місце, яке займають релігійні організації в цивільному праві України, а також показати, які наслідки мають внесені до законодавства України зміни, що регулюють реєстрацію релігійних громад.

II. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

За аналогією з громадськими релігійні організації діляться на ті, що мають статус юридичних осіб і такі, що цього статусу не мають. Зауважимо, що такий стан видається нам штучним, оскільки він не відповідає гармонізації процедур реєстрації з європейським законодавством.

У першій редакції проекту Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців”, поданий до Верховної Ради 1 серпня 2002 р., передбачалось державна реєстрація “суб’єктів господарської діяльності” і це поняття розглядалось як узагальнювальне для всіх юридичних осіб. Але у подальшому процесі прийняття згаданого закону термін “суб’єкт господарської діяльності” був замінений на “юридичну особу” і таким чином реєстраційну процедуру було уніфіковано як для суб’єктів господарської діяльності, так і для юридичних осіб.

З прийняттям Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” держава ускладнила процес набуття релігійними організаціями статусу юридичної особи шляхом запровадження “подвійної” процедури державної реєстрації статуту в двох інстанціях: з початку у державному органі у справах релігій, а потім (як і усі інші суб’єкти підприємницької діяльності – у державного реєстратора [6, ст. 4]. Ця законодавча колізія закріплена також у Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” де зазначено, що релігійна організація визначається юридичною особою після реєстрації її статуту (положення) [7, ст. 3].

Питання щодо спрощення цієї громіздкої і незручної процедури періодично порушується церковними ієрархами, релігійними організаціями і різними експертами. Питання обговорювалось і на Всеукраїнській Раді Церков. Але депутати так і не спромоглися вирішити проблему “подвійної” реєстрації релігійних організацій, хоча у змінах до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” від 16 березня 2006 р. процедура спрощувалась відносно “професійних спілок та їх об’єднань, благодійних організацій, політичних партій, творчих спілок та їх територіальних осередків, адвокатських об’єднань, торгово-промислових палат, бірж, інших установ та організацій” [5, ст. 2.3].

Згідно чинного законодавства, на реєстрацію приходять юридична особа приватного права з статутом, який визначає її правоздатність відповідно до цивільного права. За Цивільним кодексом України юридична особа має такі ж цивільні права та обов’язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа – вона здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд і набуває ті цивільні права та обов’язки і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. В даному випадку таким установчим документом є статут, який повинен містити відомості про найменування, мету і предмет діяльності юридичної особи, розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, відомості про органи управління і контролю, їхню компетенцію, про умови реорганізації та юридичної ліквідації, а також інші відомості, пов’язані з особливостями організаційної форми юридичної особи. Всі ці умови реєстрації будь-якої юридичної особи прописані також і у Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” [7, ст. 12]. Окрім того, згаданий закон передбачає, що для статуту релігійної організації додатково подаються відомості про її віросповідну

приналежність та місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання [7, ст. 12].

Згідно цивільного права, місце будь-якої юридичної особи в будь-якій організаційній структурі виникає внаслідок самостійної реалізації юридичною особою своїх прав, укладання різних договорів і кооперацією з іншими юридичними особами. Така інформація ніколи не міститься і не може міститися в статуті юридичної особи, оскільки розглядається як приватна інформація.

Що ж має на увазі Закон “Про свободу совісті та релігійні організації” стає зрозуміло з інших його статей. Так, відповідно до доповнення до ст. 5, держава бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству, а ст. 8 декларує, що держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням), а також визнає вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади. І от в цьому місці законодавець починає утворювати гібрид канонічного і світського, в даному випадку – цивільного права. Визнавши, що згідного Цивільного кодексу України релігійні організації є юридичними особами приватного права, законодавець надалі творить релігійним законом гібридні юридичні особи з канонічним статутом, які мають відповідно гібридну правоздатність і для яких твориться гібридна процедура реєстрації. Якщо в цивільному праві юридична особа вільно і самостійно здійснює свої цивільні права, то тут, в релігійному законі, правоздатність і дієздатність її залежить від зазначеного в статуті місця в організаційній структурі релігійного об'єднання.

На нашу думку, “живучість” цієї подвійної процедури викликана інтуїтивним намаганням всіх учасників, які задіяні як у її конструюванні, так і її використанні, зберегти цю гібридну правоздатність. Звернемо увагу на основну різницю цих двох механізмів. Перша реєстрація – т. зв. реєстрація статуту (положення) релігійної організації, прописана в затвердженому Міністерством культури відповідному стандарті 18 квітня 2012 р., а також в стандартах надання цієї ж адміністративної послуги, які розробляє кожна облдержадміністрація. Всі ці стандарти містять положення, згідно якого “у разі якщо релігійний центр (управління) входить до складу чи визнає (декларує) у будь-якій формі підлеглість у канонічних, організаційних, інших питаннях будь-яким іншим діючим в Україні чи за її межами релігійним організаціям, для реєстрації статуту (положення) цього релігійного центру (управління) додатково подається документ, що підтверджує визнання такою релігійною організацією підлеглості їй новоутвореного релігійного центру (управління), або документ, який підтверджує, що новоутворений релігійний центр (управління) входить до складу такої релігійної організації” [8, ст. 3.1]. Суть цього положення в тому, що релігійні об'єднання чи церкви, до того як пройде реєстрація статуту громади що входить в об'єднання чи Церкву, можуть використати свій власний механізм утворення громади, який регулюється внутрішніми настановами релігійного об'єднання чи канонічним правом Церкви. І тоді “документ підлеглості”, який подається на реєстрацію статуту, доводить, що громада утворена і діє згідно

II. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

внутрішніх настанов об'єднання чи канонічного права Церкви. Але уже при другій реєстрації, коли релігійна громада проходить процедуру входження до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, діє закон, який є частиною цивільного права і відповідно до нього юридичні особи є абсолютно вільними і на їх утворення, діяльність чи ліквідацію не може впливати воля інших фізичних чи юридичних осіб.

Механізм “подвійної реєстрації” є своєрідним запобіжником, який не допускає зіткнення світського і канонічного права чи конкуренції їхніх норм. Виключне використання тільки норм цивільного права суперечитиме Церкві як інституції (конфесії), а виключне застосування норм канонічного права буде демонструвати нехтування світським правом. Звичайно, використання “гібридних” (подвійних) правових норм не відбувалося без проблем. Це проявилось у судах під час переходу громад Української православної церкви (далі – УПЦ) в юрисдикцію Православної церкви України (далі – ПЦУ) після надання їй Константинопольським патріархатом Томосу. Одні судді намагалися віддавати перевагу цивільному праву і вирішували конфлікт на користь волі релігійних громад, як незалежних юридичних осіб щодо переходу з УПЦ в ПЦУ. При цьому до уваги не бралась норма права, яка враховує канонічні засади Церкви. Водночас інші судді брали за основу норму, яка декларує, що для реєстрації статуту релігійної громади “додатково подається документ, що підтверджує визнання такою релігійною організацією підлеглості їй новоутвореного релігійного центру”, або “документ, який підтверджує, що новоутворений релігійний центр (управління) входить до складу такої релігійної організації” [8, ст. 3.1].

У 2017 р. виник конфлікт між Міністерством культури України і УПЦ, приводом до якого стали вимоги Мінкульту привести у відповідність до законодавства кілька статутів структурних підрозділів УПЦ.

Надалі, в 2019 р. законодавець прийняв зміни до ст. 8 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, якими було вдосконалено процедуру зміни релігійною громадою підлеглості. Останні мали внести зміни до канонічних статутів, які, на думку законодавця, мали ще більше наблизити українське релігійне законодавство до світових стандартів [4, ст. 8].

Відповідно до всього змісту ст. 8, релігійна громада є “місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб” [4, ст. 8, абз. 1]. Держава визнає право релігійної громади на вільну зміну цієї підлеглості і не вимагає від неї повідомлення про зміну державних органів [4, ст. 8, абз. 3, 9]. Згадана норма, що релігійна громада не зобов'язана повідомляти державні органи про зміну її канонічної юрисдикції, на нашу думку, позбавляє таку громаду статусу юридичної особи, бо громада без перешкод може змінювати підлеглість щогодини.

Проблеми виникають згодом, коли релігійна громада за власним бажанням хоче зареєструвати статут і набути статусу юридичної особи або коли організація одразу утворилась зі статусом юридичної особи. Логіка тут така – оскільки поняття “релігійна організація” є узагальнювальним, в яке входить і поняття “релігійна громада”,

релігійна організація з зареєстрованим статутом має всі права і обов'язки, які має релігійна громада, плюс права і обов'язки організації в статусі юридичної особи. Тому право на вільну зміну підлеглості має також і релігійна організація – юридична особа. А оскільки на сьогодні утворення і діяльність усіх юридичних осіб в країні регулюється цивільним правом, розглянемо зміст права на зміну підлеглості юридичної особи з точки зору Цивільного кодексу України.

Згідно цивільного права, юридичні особи можуть утворювати різні союзи, входити чи виходити з таких союзів, тобто вчиняти те, що називається зміною підлеглості. В цивільному праві об'єднання юридичних осіб може створюватись з двома цілями: 1) для спільного провадження складної підприємницької діяльності (наприклад, промислові концерни); 2) для представництва й захисту спільних інтересів (наприклад, Союз хіміків України, Федерація роботодавців України). Вступ або вихід з таких об'єднань регулюється на основі цивільних договорів. Цивільне право дозволяє вчиняти такі дії за умови спільної мети; ідея, яка утворила і об'єднала громадян в спілку не міняється. Зрозуміло, що за такого стану речей неможливе об'єднання юридичних осіб з різною метою (наприклад, об'єднання підприємств з благодійними чи громадськими організаціями), як і неможлива зміна мети підприємства на іншу, благодійну чи громадську. У такому контексті, згідно такої логіки, релігійні організації – юридичні особи, мета яких, за визначенням законодавства, “задоволення релігійних потреб” можуть змінювати підлеглість, входити в союзи тільки з організаціями, які мають таку ж мету. Входження в такі союзи не тягне за собою жодних змін у статутах громад, які увійшли в союз. Але ст. 8 Закону України “Про свободу совісті і релігійні організації” має на увазі зовсім іншу підлеглість. Це канонічна підлеглість і проголосивши, що цією статтею держава буде захищати і регулювати ці канонічні переходи, український законодавець створив черговий правовий казус через поєднання світського і канонічного права.

Водночас термін “зміна підпорядкування” в цивільному праві має інший зміст ніж той, який вкладають у нього віруючі. З точки зору цивільного права, під час намагання релігійної організації – юридичної особи змінювати підлеглість, держава не може вникнути і не може описати зміни, які проходять з ідеєю, що об'єднала віруючих в спілку, не може і не повинна вникати в метаморфози, які відбуваються в духовному житті віруючих. Держава може тільки констатувати, що якісь зміни в ідеї, яка утворила первинну спілку, привели до її зникнення і така юридична особа може бути тільки ліквідована.

Процес визнання автокефалії і отримання ПЦУ Томосу є позитивним як для Церкви так і для історії держави. Але внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи від 17 січня 2019 р. продовжують генерувати конфлікти. Зауважимо, що під час його прийняття автори стверджували, що ці зміни приймаються на виконання рішення Європейського суду з прав людини у справі “Свято-Михайлівська Парафія проти України” від 14 червня 2007 р. і що саме цими змінами в релігійному законодавстві України буде досягнуто виконання міжнародного принципу автономії громад.

II. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

Але вкотре можна зауважити, що у відносинах держави і церков, як і в багатьох інших речах, у нас фатально проявляється неможливість гармонізації власного законодавства з ЄС. Зовнішньо ми без проблем перекладаємо міжнародні норми, цитуємо їх але складається враження, що нам необхідний додатковий переклад з української на українську. Так от, рішення у справі “Свято-Михайлівська Парафія проти України” до сьогоднішнього дня залишилось незрозумілим для українського законодавця, не спричинило ніяких(!) змін у відносинах держави і релігійних організацій.

В подальшому, українські суди сумлінно намагалися застосовувати рішення Європейського суду в схожих ситуаціях. У 2010 р. Г. Друзенко у статті “Марні сподівання: післямова до рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі “Свято-Михайлівська парафія проти України” висловив думку, що рішення національних судів на основі рішення ЄСПЛ суперечили одне одному [3, с. 128–135].

Звернемо увагу, що Європейська Фемида вважає, що процедура “зміни підпорядкування” релігійної громади повинна передбачати: 1) легальний список всіх членів громади; 2) згідно Цивільного кодексу України, облік майна, яке вніс кожен член громади. Остання умова допоможе потім цивілізовано вирішити долю церковного майна, адже саме доля майна парафій, а не “право” на зміну підпорядкування стало основним джерелом конфліктів при переходах парафій.

Європейські судді не розуміють, чому законодавство України генерує конфлікти. Справа в тому, що з початку 90-х рр. ХХ ст., коли молода Українська держава розпочала будувати відносини з церквами, не враховувалась власність конфесії як такої (наприклад, УПЦ (Московського патріархату) чи Української греко-католицької церкви). Натомість держава “призначила” власниками парафії і зробила з Церкви зібрання незалежних юридичних осіб з гібридними статутами.

Таким чином, на сьогодні в Україні склалась ситуація, коли перехід релігійних громад з юрисдикції УПЦ в ієрархічне підпорядкування ПЦУ відбувається спонтанно й хаотично: одні переходять тихо і непомітно, інші йдуть до суду і втягуються в довгий марафон судових розбірок.

Вважаємо, що правову розбіжність між канонічним і світським правом можна усунути, якщо розпочати підготовку до переходу договірної (конкордатної) форми державно-церковних відносин. На початковому етапі цієї підготовки релігійні організації слід позбавити вимог щодо обліку й звітності в статистичних і податкових органах.

1. Васін М. Огляд законодавчої роботи Верховної Ради України четвертого скликання у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій. URL: <https://www.irs.in.ua/en/oglyad-zakonodavchoji-roboti-verhovnoji-radi-ukrajini-chetvertogo-sklikannya-u-sferi-svobodisovisti-ta-diyalnosti-religijnih-organizacij> (дата звернення – 08.01.2021).

2. Владиченко Л. Процедура реєстрації релігійних організацій – актуальне питання державно-конфесійних відносин в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/main/daycomment/18863-procedura-reyestraciyi-religijnix-organizacij-aktualne-pitannya-derzhavno-konfesiynix-vidnosin-v-ukrajini.html> (дата звернення – 08.01.2021).

3. Друзенко Г. Марні сподівання: післямова до рішення Європейського суду з прав людини у справі “Свято-Михайлівська парафія проти України”. Юридичний журнал. Київ: Фоліант, 2010. № 9. С. 128–135.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи: Закон України № 2673-VIII від 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19#n6>.

5. Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”: Закон України № 3575-IV від 16.03.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3575-15#Text>.

6. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.

7. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України № 987-XII від 23.04.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.

8. Стандарт надання адміністративної послуги з реєстрації статуту (положення) релігійної організації та змін до нього. Затверджено Наказом Міністерства культури України № 366 від 18.04.2012 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.08.2012 р. за № 1415/21727. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1415-12#Text>.

9. Хаварівський У. Реєстрація та набуття статусу юридичних осіб церквами та релігійними спільнотами в Словацькій Республіці. URL: <http://religio.org.ua/index.php/religio/article/download/472/470> (дата звернення – 08.01.2021).

10. Хаварівський У. Удосконалення державної системи обліку релігійних організацій в Україні. Історія релігій в Україні: наук. щорічник. Львів: Логос, 2013. Кн. II. С. 59–68.